

NİZAMİ GƏNCƏVİ ADINA
MİLLİ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI MUZEYİ

ISSN 2522-4808 (Print)
ISSN 2702-0034 (Online)

RİSALƏ

Elmi araşdırmalar jurnalı

№ 1 (28)

Bakı – “Elm və təhsil” – 2025

Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi
Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi
Elmi Şurasının 16 may 2025-ci il tarixli (protokol № 5)
qərarı ilə çap olunur

Baş redaktor:

Rafael Hüseynov,
akademik

Redaksiya heyəti:

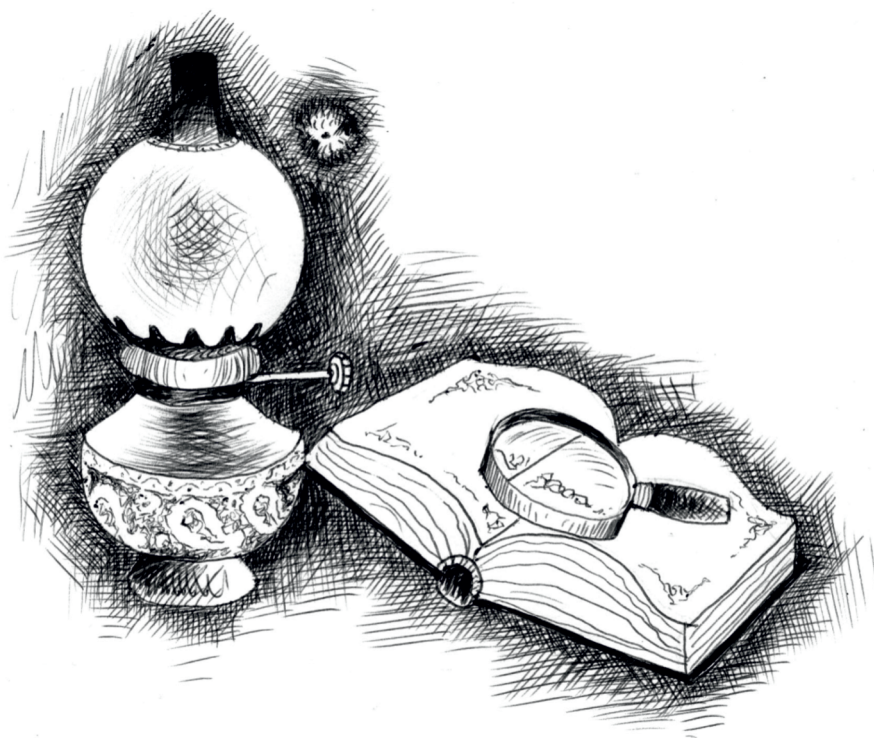
Kamil Allahyarov, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Nizami muzeyi, Azərbaycan
Xatirə Bəşirli, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Nizami muzeyi, Azərbaycan
Şəfəq Əlibəyli, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Nizami muzeyi, Azərbaycan
Aida Qasımova, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Nizami muzeyi, Azərbaycan
Tofiq Məlikli, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Nizami muzeyi, Azərbaycan
Rəhilə Qeybullayeva, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Bakı Slayyan Universiteti, Azərbaycan
Mehdi Kazımov, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
Ali Yavuz Akpınar, professor, doktor, Boğaziçi Universiteti, Türkiyə
Hasan Cavadi, professor, doktor, Kaliforniya Universiteti, ABŞ
Firuzə Melvil, doktor, Kembridj Universiteti, Böyük Britaniya
Özgen Felek, professor, doktor, Yel Universiteti, ABŞ
Campiero Bellinceri, doktor, Venesiya Ka Foskari Universiteti, İtaliya
Mbaye Lo, professor, doktor, Dyuk Universiteti, ABŞ
Hendrik Boesoten, professor, doktor, Maynz Universiteti, Almaniya
Nataliya Çalisova, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor,
Rusiya Dövlət Humanitar Universiteti, Rusiya Federasiyası
Gulbahor Aşurova, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor,
Alişir Navai adına Daşkənd Dövlət Özbək Dili və Ədəbiyyatı Universiteti, Özbəkistan
Şodimaxammad Sufiyev, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor,
Tacikistan Respublikası Elmlər Akademiyası, Tacikistan
Zemfira Səfərova, akademik, AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutu, Azərbaycan
Cəfər Qiyasi, AMEA-nın müxbir üzvü, Azərbaycan
Məryəm Əlizadə, sənətsünaslıq doktoru, professor,
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, Azərbaycan
Marko Realini, professor, doktor, İtaliya Milli Tədqiqat Şurası, İtaliya

Risalə. Elmi araşdırmalar jurnalı. № 1 (28)

Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2025, 116 s.

Orta əsrlərdə müsəlman Şərqi yarımkürə yaradılan elmi əsərlər “risalə” adlanırdı. Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin klassik ənənəyə riayətlə “Risalə” adlandırılmış, ədəbiyyatşünaslıq və mədəniyyətşünaslıq problemlərinin elmi araşdırmalarından ibarət məqalələr toplusu ildə iki dəfə (yaz və payız) nəşr edilir. Bu elmi araşdırmalar jurnalı məzmunu etibarlı ilə filologiya (Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı, ədəbiyyat nəzəriyyəsi, ədəbi təhlil və tənqid, folklorşünaslıq, mətnşünaslıq) və sənətsünaslıq (muzeyşünaslıq) sahələri üzrə məqalələri əhatə edir. "Risalə" elmi araşdırmalar jurnalı filologiya və sənətsünaslıq elm sahələri üzrə Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi dövrü elmi nəşrlər siyahısındadır. 2019-cu ildə Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin "Mətbu nəşrlərin reyestrinə" daxil edilmişdir (Reyestr № 4216). Eyni zamanda, "Risalə" elmi araşdırmalar jurnalı 05 aprel 2018-ci ildən EBSCO beynəlxalq elektron məlumat bazasına daxil edilmişdir (Müqavilə № 46516).

Oxuyacaqlarınız

RİSALƏ

Elmi araşdırmalar jurnalı

№1.2025(28)

Mündəricat

KLASSİK İRS: TARİXİ VƏ NƏZƏRİ PROBLEMLƏRİ

HÜSEYNOV Rafael.

The concept of the veil in classical art and poetry and the veils of Nasimi

doi.org/10.30546/2702-0034.2025.1.28.007

ABDULLAYEVA Şəhla.

Klassik fars-yəhudi ədəbiyyatının banisi Mövlana Şahin Şirazinin həyat və yaradıcılığına qısa baxış

doi.org/10.30546/2702-0034.2025.1.28.010

DƏMİROVA Cəmilə.

Ərəb–Siciliya ədəbiyyatında Məhəmməd ət-Tubi izi

doi.org/10.30546/2702-0034.2025.1.28.015

ƏMİRASLANOVA Aynurə.

Milli mətbəx nümunəmiz paxlava Nizami yaradıcılığında

doi.org/10.30546/2702-0034.2025.1.28.021

YENİ VƏ MÜASİR DÖVRDƏ ƏDƏBİ-MƏDƏNİ PROSES

BAĞIROVA Könül.

Şəxsi arxivlərdəki nəsr əsərlərində leksik təhriflər (Cəfər Cabbarlının hekayələri əsasında)

doi.org/10.30546/2702-0034.2025.1.28.025

BAĞIRZADƏ Nəcibə.

M.Ə.Rəsulzadənin ədəbiyyatla bağlı araşdırmalarında Azərbaycan davası

doi.org/10.30546/2702-0034.2025.1.28.028

QƏDİROVA Afət.

Satirik jurnallar milli mədəniyyətimizin refleksiya faktı kimi

doi.org/10.30546/2702-0034.2025.1.28.032

MƏMMƏDOVA Aynurə.

Müznibin qeyri-mətbu şeirləri arxiv materiallarında

doi.org/10.30546/2702-0034.2025.1.28.036

MİKAYİLOV Ülvi.

İsa Muğannanın bədii nəsrində tale kodlarının təcəssümü

doi.org/10.30546/2702-0034.2025.1.28.042

TARİXİ-MƏDƏNİ ABİDƏLƏRİN QORUNMASI VƏ TƏDQIQI. MUZEYŞÜNASLIQ

ABİDQIZI Göyərçin.

Azərbaycan musiqi salnaməsində üç korifey sənətkarın mədəni irsi

doi.org/10.30546/2702-0034.2025.1.28.054

ALMAZOVA Pakizə.

Muzey işində Qərb təcrübəsi

doi.org/10.30546/2702-0034.2025.1.28.059

UOT 821.411.21

Cəmilə DƏMİROVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi

jamiladamirova@yahoo.com

ORCID.ORG/0009-0003-7502-4293

ƏRƏB-SİCİLİYA ƏDƏBİYYATINDA MƏHƏMMƏD ƏT-TUBİ İZİ

Açar sözlər: Siciliya ədəbiyyatı, Məhəmməd ət-Tubi, İbn Qatta, Siciliya ərəb ağalığı altında, müsəlman Siciliyası

Keywords: Sicilian literature, Mohammed at-Tubi, Ibn Qatta, Sicily under Arab rule, Muslim Sicily

Ключевые слова: Литература Сицилии, Мухаммад ат-Туби, Ибн Катта, Сицилия под властью арабов, Мусульманская Сицилия

Giriş. Siciliyanın ərəblər tərəfindən fəthi əvvəlcə cihad – müqəddəs müharibə kimi başladı. Belə bir vəziyyətdə, yəni müharibə vaxtında poeziya, elm və mədəniyyət, eləcə də şeir sənətində durğunluq sezilir. 827-ci ildə Əğləbilər tərəfindən fəth edilmiş Siciliya artıq XI əsrin başlanğıcında əhalisinin əksəriyyəti müsəlman olan bir ada idi [4, s.86]. Əğləbilərdən sonra hakimiyyətə gələn Kəlbə sülaləsi dövründə Siciliya müsəlman mərkəzlərindən birinə çevrilir. Siciliyada ərəb ədəbiyyatının inkişafı yalnız müsəlman ağalığı ilə məhdudlaşmır. Normanlar Siciliyanı fəth etdikdə artıq ada əhalisinin əksəriyyəti müsəlmanlar idi və onlar öz poeziyalarını yaratmaqda davam edirdilər [5, s.341].

İbn Qattanın “əd-Durratu-l-Xatıra” antologiyasında ət-Tubi haqqında verilən məlumatlar. Müsəlmanların hakimiyyət illərində Siciliyada yaranan ədəbiyyat barədə qiymətli mənbə olan İbn Qattanın *الدرة الخطيرة في شعر الجزيرة – جزيرة صقلية* (əd-Durratu-l-Xatıra fi şiiir-l-cəzira – cəzira Saqaliyya) – “*Siciliya adasının şairləri barədə layiqli inci*” antologiyasıdır. Məhəmməd ibn əl-Həsən ət-Tubinin (محمد بن الحسن ابن الطوبي) həyatı və şəxsiyyəti barədə olduqca qısa məlumat və onun poeziyasından nümunələr məhz İbn Qattanın adıçəkilən əsərində əks olunub [8, s.172-193]. Buradakı 84-cü oçerk ət-Tubiyə həsr edilib. Oçerk bu sözlərlə başlayır:

"عالم بالرسائل، جامع للفضائل، أربي في النحو على نبطويه. وفي الطب على (ابن) ماسويه، وكلامه في نهاية الفصاحة، وشعره في غاية الملاحاة. وله "مقامات" نزرى "بمقامات البديع" وإخوانيات كأنها زهر الربيع، مع خط كالطرز المعلمة، والبرود المثمثة. وكان الشعر طوع عنانه، وخدم جنانه" [8, s.173].

Əbu Abdulla Məhəmməd ibn Həsən ibn ət-Tubi tərəssül sənətinin bilicisi idi. Özündə bir çox fəzilətləri cəmləyirdi. Nəhvə Niftaveyhə dərs verərdi, tibdə isə İbn Masaveyhədən üstün idi. Olduqca fəsahtli danışığı vardı, şeirləri olduqca zərif idi. Bədi əz-Zaman məqamələrini geridə qoyan məqamələri, bahar çiçəklərinə bənzər ixvaniyyət şeirləri var idi. Nümunəvi gözəl xətti var idi. Şeir sənəti ona itaət edib onun bağında bağbanlıq edirdi.

İbn Qattanın şair haqqında verdiyi bu parçada onun öz dövrünün istedadlı və hərtərəfli yaradıcılığa malik bir insan olduğunu görürük. Onun aşağıdakı sahələrdə tanınması maraqlıdır:

1. Risalə (tərəssül);
2. Dilçilik;
3. Təbabət;
4. Poeziya;
5. Məqamə;
6. Kalliqrafiya.

Bu kiçik məlumatdan ət-Tubinın öz dövrünün ensiklopedik zəka sahibi olduğu anlaşılır. Burada ət-Tubinın təkcə elə "Məqamə" sahibi olması onun barəsində mülahizə yürütməyə əsas verir. Məlumdur ki, məqamə bir janr olaraq Bədi əz-Zaman əl-Həmədani (969-1008) tərəfindən yaradılmış janrdır. Buradan belə bir fikir hasil olur ki, ət-Tubi Siciliyada müsəlman deyil, xristian aqalığı dövründə yaşamışdır. Siciliyanı fəth edən normanlar adada xristian aqalığının başlanğıcını qoydular. Zaman-zaman müsəlmanlar sıxışdırılır, məscidlər kilsəyə dönür, bir çoxları adanı tərk edib Şimali Afrikaya gedirdi. Siciliyanın özündə qalan müsəlmanlar isə assimilyasiya olur, xristian mühitinə uyğunlaşır. Abbasilər xilafəti dövründə xristianlar administrasiyada mühüm mənəb sahibləri olduğu kimi, Siciliyada normanların aqalığı dövründə də müsəlmanlar irəli çəkirdi. Çünki artıq bu sahədə onların müəyyən təcrübəsi var idi. Çoxu bir neçə dildə danışdı [3, s.289-311]. İbn Qattanın ət-Tubiyə həsr etdiyi şeir:

ب وإعراب الكلام أيها الأستاذ في الط
لا يساميه مسام لك في النحو قياس
دافع الداء العقام ثم في الطب علاج
ي وفي النظم السلامي أنت في النثر البديه
س عظامي عصامي فاضل الأباء والنف [8, s.173-174].

*Ey tibdə və irab elmində böyük ustad!
Sənin dilçilikdəki məqamına heç kim çata bilməz.
Sən tibdə insanları elə müalicə edirsən ki,
Sonsuzlara şəfa verir.
Sən nəsrədə əl-Bədih, nəzmdə əs-Səlamisən.
Sən ata-babanın layiqli davamçısısan,
Hətta onları da üstələmişən.*

Şeirdə adı çəkilən əl-Bədih və əs-Səlamî X əsrin görkəmli sənətkarlarıdır. Axırıncı beyt isə ərəblərin كنعان عظامي لا عظاميا (atan kimi olma, onu öt keç) kəlamına əsaslanır.

İbn Qattanın antologiyasında şairin 224 beytini əhatə edən poetik irsi cəmlənmişdir. Şeirlərin əksəriyyəti ikibeytlik qitələrdir. Bu qitələr şairi düşündürən bir sıra məsələləri əks etdirir. Şair gənclik, qocalıq, insanların saçını rəngləyib cavan görünmək istəyi, xəstəlik və sağlamlıq, şəxsi gigiyena, müğənnilərin ifası və bir sıra başqa məsələlər barədə qısa parçalarla fikir bildirir.

Antologiyadakı şeirlər o qədər rəngarəngdir ki, ət-Tubinin coşqun bir gənclik keçirdiyini düşünə bilərik. Digər tərəfdən, antologiyada qocalığa dair bir çox şeirlərin olması şairin uzun ömür sürməsinə – ən azı orta yaş həddini adladığını düşünməyə əsas verir.

Məhəmməd ət-Tubi şeirinin qəhrəmanlar silsiləsində müğənnilər, rəqqasələr, saqilər, saqqalını rəngləyən qocalar, xristian gənclər, xəstələr, həkimlər və başqaları vardır. Şairin təsvir obyektləri də rəngarəng və orijinaldır. Burada bir gözəlin üz cizgiləri, yetkin bir insanın topa saqqalı, başqa birinin rənglənmiş saç-saqqalı, gül-çiçəyin, meyvələrin, xəstəlikdən saralmış bənizlərin, hərərətdən qızarmış yanaqların, cansıxıcı ifası olan müğənnilərin və s. təsviri vardır.

İbn Qatta qısa bioqrafik məlumatda şairin tibb elmində də məharətli olduğunu bildirir. Aşağıdakı şeirdə ət-Tubinin həm də bir təbib olduğunu görmək olar. ət-Tubi müalicə etməyə çalışdığı gənclərə sevgisini əks etdirən şeirlər yazmaqla müzəkkər qəzələ yeni motivlər gətirir:

قالوا بفيك حرارةً فعجبت كيف يكون ذاكا
ورضاب ريقك مطفئاً نيران أقوام سواكا [8, s.175].

*Deyirlər ki, ağzında hərərət var,
Təəccüb etdim ki, bu necə baş verər?
Sənin ağız suyun insanların odunu söndürərkən
Sənə bunu etmirmi?*

İbn Qatta şairin öz qəzəllərində bənzətmələrə meyilli olduğunu qeyd edir. Aşağıdakı şeirdə o, ət-Tubinin dörd bənzətmə yaratdığını qeyd edir. O, gözəlin ağzını içində mirvari olan mücrüyə, xalını mücrünün üzərindəki möhürə, kirpiklərini iti xəncərə və ülgücə bənzədir:

فمه فيه لؤلؤ في شقيق فو قه خاتم له عقيق
وله في جفونه حد سيف مرهف الشفرتين عضب رقيق [8, s.177].

*Ağzı içərisində mirvari olan mücrü kimidir,
Onun üzərində aqıqdən möhür var.
Kirpikləri olduqca iti, kəsərli qılınca kimidir,
Onlar ülgüc kimi itidir, zərif qılınca bənzəyir.*

Şairin yaratdığı obrazlar yalnız ərəb deyil, həm də fars-türk ədəbiyyatında geniş yayılmış ənənəvi bənzətmələrdir. Kirpiklərin, qaşların və gözlərin döyüş alətlərinə bənzədilməsinə klassik Şərq ədəbiyyatında tez-tez rast gəlirik. Prof. Aida Qasımova bunu cəmiyyətin hərbi xarakteri, təsvir obyekti olan gənclərin bəzən hərbiçi olması ilə əlaqələndirir [2, s.141-143].

Aşağıdakı şeirdə şair sevgilinin adının Saudə سواد (qara) olması ilə bağlı təcnis sənəti yaradır:

تحبك يا سواد نفسي بجهدا فما لك لا تجزيها بودادا
وأنت سواد العين مني أرى به وليس بياض العين مثل سوادها [8, s.178].

*Ey Saudə, qəlbim səni sevir,
Məni nə səbəbdən öz sevginlə mükafatlandırmırsan?
Sən mənim dünyaya baxdığım qaragözlümsən.
Gözün qarası ağı kimi olmur.*

Şeirdə سواد (qara) və سواد (qaralıq – rusca: чернота) sözlərindən məharətlə bəhrələnən şair اشتقاق (iştiqaq) sənəti ilə səs harmoniyasına səbəb olur. Bundan əlavə, بودادها (sevgi) və سوادها (qaralıq) sözləri ilə üçqat qafiyə ilə اعنات – inat (zəhmətə uğratma; qafiyəli səci; hərfi mənası: əvvəlcə sınıb birləşmiş sümüyün yenidən sındırılması) sənəti yaranıb.

Ət-Tubi yaradıcılığında irfanla bağlı motivlər. Məhəmməd ət-Tubi yaradıcılığında əsas üstünlüyü məhəbbət şeirləri təşkil edir. Ət-Tubi həm müənnəs, həm də müzəkkər qəzəl janrında yazıb. İbn Qattanın antologiyasında verilən ilk şeirlər məhz müzəkkər qəzəllərdir. Klassik ərəb şeirində müzəkkər qəzəl daha çox xristian gənclərə həsr olunurdu. Onlardan biri də ət-Tubinın Nastas adlı xristian gəncə məhəbbəti ifadə edən şeiridir. İbn Qatta bu gəncin firəng olduğunu bildirir:

أقول وقد مر نسطاس بي وقلبي فيه عذاب أليم
وقد ماس كالبيان فوق الكئيب وأقبل يرنو بألحاظ ريم
لئن كان في النار هذا غدا فإني أحب دخول الجحيم [8, s.174].

*Nastas yanımdan keçərkən qəlbimi əzab bürüdü,
Qəlbim sanki əzab dolu bir dənizdir.
O, bir təpə üzərində ucalan cavan ağaca bənzəyir.
İnsana ceyran baxışları ilə baxır.
Əgər bir gün Nastasın cəhənnəm odunda yandığını görsəm,
Mən də onun yanına can ataram.*

Şairin müsəlman gənclərə məhəbbəti ifadə edən şeirləri də var. O, Həsən adlı gənci gözəllikdə Yusif peyğəmbərə bənzədir:

أصبح كل الناس في كرب أخشى عليك الحسن يا من به
في حسنه ألقى في الجب ألا ترى يوسف لما انتهى [8, s.174].

*Ey Həsən, sənin üçün çox qorxuram,
Dərdindən insanlar kədər içindədir.
Məgər Yusifin həbsxanaya
Gözəlliyi ucbatından düşdüyünü bilmirsənmi?*

Məlumdur ki, müzəkkər qəzəlin əsas təsvir obyektlərindən biri gənc oğlanların üzündə əmələ gələn heyva tükünə bənzər zərif tüklərdir. Şair ağ üzdəki qara tükləri təsvir etməklə gecə-gündüz təzadları yaradır. Həsənin gözəlliyini təsvir edən şair deyir:

انظر إلى (حسن) وحسن عذاره لترى محاسن تسحر الأبصارا
فإذا رأيت عذاره في خده أبصرت ذا ليلاً وذاك نهارا [8, s.175].

*Həsən, onun üzündəki (heyva tükü kimi) yumşaq birçəyə bax,
Bu gözəllik insanları sehləyir.
Onun yanağındakı tükləri görsən,
Sanki gündüz çağı gecənin düşdüyünü görərsən.*

Yuxarıdakı beytlərdən gördüyümüz kimi, şair burada ənənəvi obraza müraciət edir. Təsvir obyektini olan gəncin yanaqları gündüzə, üzündəki tüklər isə gecəyə bənzədilir. Sonralar sufi ədəbiyyatında biz bu cür təzadların küfr və iman kimi batini mənalar ifadə etdiyinin şahidi oluruq. Bertels bu obrazların Allahın Zatına, Ad və atributlarına işarə etdiyini bildirir [6, s.109-125].

Məhəmməd ət-Tubinın yaradıcılığında *qırmızı yanaq, heyva tükü* kimi obrazlar çox saydadır. Aşağıdakı şeirdə al yanaqda bitmiş qara tüklər Allahın möcüzəsi sayılır:

سبحان ربي الخالق الباري عذاره في خده إنه
هل ينبت الأس على النار؟ معجزة ... يا قوم ما مثلها [8, s.184]

*Onun yanağındakı zərif tüklər
Varlığı yaradan Uca Allahın möcüzəsidir.
Ay camaat! Harda görsənib ki,
Odun içində ot bitsin?*

Bu məqsədlə şair bəzən hərf simvolizmindən istifadə edir və gözəlin yanağındakı buruq tükləri ل (ləm) və ن (nun) hərflərinə bənzədir:

ن ونونين خطاً في الحاجبين كتب الحسن فوق خديك لامي [8, s.190]

*Gözəllik sənənin yanağına ل və ن hərfləri yazıb,
Qaşlarına xətt çəkib.*

Beləliklə, üz cizgilərinin hərflərə bənzədilməsinə Şərq ədəbiyyatında tez-tez rast gəlinir. Bu, hürufiliyin təsiri altında olan Xətai şeirində daha güclüdür. Xətəinin “Dəhnamə”sində deyilir:

Zülfün anıban çü "cim" yazdım,
Ağzını ananda "mim" yazdım,
Eynini ananda "sad"ı çəkdim,
"Rey" yazdım ananda şəkli-qaşın,
Çəşmim həvəs ilə tökdü yaşın [1, s.266-267].

سبحان من جمع البستان في غصن لما نظرت إليه قلت من عجب:

*Onun üzünə baxanda heyrat içərisində dedim:
Sübhənallah! Zərif budaq üzərindəki bostana bax.*

Şair gözəlin qədd-qamətini zərif budağa bənzədir. Onun üzündəki tüklər isə yaşıllığı, bostanı xatırladır.

Müzəkkər təsvirlər cavan oğlanlar və heyva tükü kimi incə birçəklərlə məhdudlaşır. Şair yetkin bir kişinin topa saqqalını da vəsf etməyi unutmur. Aşağıdakı şeir qəzəl olmayıb, sadəcə qara saqqallı bir üzün təsviridir:

عرضت كلحية جعفر بن محمد
عيناها في ثقبى كساء أسود [8, s.179].
ما إن رأيت ولا سمعت بلحية
سدت عليه وجهه فكأنما

*Mən hələ ömrümdə Cəfər ibn Məhəmmədin saqqalı kimi
İri saqqal görməmişəm.
Tük üzünü elə basıb ki, sanki üzünə saldığı
Qara örtük arasından gözləri parıldayır.*

Ət-Tubinin sufizmlə bağlı fikirləri olduqca maraqlıdır. XI-XII əsrlərdə sufizm müsəlman Şərqiində – xüsusən fəth edilmiş ərazilərdə geniş intişar tapmışdı. Siciliyada da sufi ribatlarının olduğu məlumdur. Amma bu ölkədə sufilərə və onların səmimiyyətinə inam bir qədər zəif olub. Siciliyada sufi ribatları şarlatanlıq və əxlaqsızlıqla əlaqələndirilirdi [7, s.122]. Görünür, elə bu səbəbdən ət-Tubi sufiliklə bağlı belə deyir:

ولا بكاؤك إن غنى المغنونا
ولا اختباط كأن قد صرت مجنونا
وتتبع الحق والقرءان والدينا
على ذنوبك طول الدهر محزوننا [8, s.190].
ليس التصوف لبس الصوف ترقيه
ولا صياح ولا رقص ولا طرب
بل التصوف أن تصفو بلا كدر
وأن تُرى خاشعا لله مكتنبا

*Sufizm heç də yun paltar geyinmək deyil,
Sufizm (səma məclislərində) müğənnilərin nəğməsinə ağılamaq da deyil,
Uca səslə ağılamaq, rəqs edib oynamaq,
Dəlilər kimi trans halı da sufilik deyil,
Sufizm paklaşmaq, çirkəbdən təmizlənməkdir.
Sufizm Haqqın, Quranın, dinin yolunu tutmaqdır.
Sufizm Allahdan qorxmaq,
Günahlardan pəşmançılıq hissi keçirmək,
Və bu günahlar səbəbindən
Ömür boyu kədər içində yaşamaqdır.*

Şair zahiriliyə qarşı çıxaraq sufizmə batini yanaşma nümayiş etdirir, sufi ayinlərini, atributlarını və səma məclislərini qəbul etmir. Ət-Tubi bunları təriqətin zahiri tərəfi kimi qiymətləndirir. Onun fikrincə, əsl sufi qəlbən pak olmalı, pisləkləri özündən uzaq tutub Haqq və Quran yolu ilə getməlidir. Amma şairin özünün nə dərəcədə iman sahibi olduğunu söyləmək çətindir. Onun günümüzdə gəlib çatmış şeirləri bu barədə konkret rəy bildirməyə əsas vermir.

Nəticə. Ət-Tubi yaradıcılığını araşdırarkən insanın gözləri önündə yaşadığı dövrə və mühitə sıx bağlı, həssas qəlbli, tənqidi fikirlərini ifadə etməyə hər zaman hazır bir şair canlanır. Əgər الدرّة الخطيرة (əd-Durratu-l-Xatıra) antologiyasındakı şeirləri əsas götürsək, şairin ənənəvi üslubda iri qəsidələr yazmaqdan uzaq olub, qəlbini düşündürən məsələləri kiçik qitələrlə ifadə etməyə üstünlük verdiyini görürük. Bu qitələrdə geniş mənalar qısa şəkildə, lakin yüksək bədiiliklə ifadə olunur.

Amma bir məsələni də unutmaq olmaz ki, ət-Tubi şeirləri zəmanəmizə yalnız bir antologiyada gəlib çatıb. Antologiya müəllifləri çox zaman şeirləri ixtisar edir, müəlliflərin ən yaxşı poeziya nümunələrini öz əsərlərinə daxil edirlər. Bu səbəbdən ət-Tubinin bir şair olaraq əsl yaradıcılığı barədə söz söyləmək çətindir. Ola bilsin ki, onun qəsidələri, bəlkə də divanı olub, amma bu əsərlər itib-batıb, zəmanəmizə gəlib çatmayıb.

Əlaqə

E-mail: jamiladamirova@yahoo.com

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Şah İsmayıl Xətayi. Əsərləri. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2005, 384 s.
2. Gasimova, A. Quranic Symbolism of the Eyes in Classical Azeri Turkic Poetry, *Oriens*, 43 (2015) pp. 101-153
3. Metcalfe, Alex. The Muslims of Sicily under Christian Rule, s. 289-321; İlk dəfə çap olunub: The Society of Norman Italy, ed. Grahan Aloud and Alex Metcalfe, Leiden, Brill, 202 p.
4. Dalli, Charles. Between Religion and Violence in Medieval Sicily, *Religion and Violence*, pp 85-101, Pisa, 2010
5. Jeremy, Johns. Arabic Sources for Sicily. *Proceedings of the British Academy*, 132, 341-360, The British Academy, 2007, v. 1121, 341 p.
6. Бертельс, Е.Э. Избранные труды. Суфизм и суфийская литература. Москва: «Наука», 1965, с.1099-125, с.524
7. ابن حوقل، كتاب صورة الارض، منشورات بيروت، دار مكتبة الحياة، 1992، ص 439
8. الدرّة الخطيرة في شعراء الجزيرة، علي بن جعفر بن علي السعدي، أبو القاسم، المعروف بابن القطاع (addorra-alkhatira: Free Download, Borrow, and Streaming: Internet Archive.)

Məqaləyə istinad: Cəmilə Dəmirova. Ərəb–Siciliya ədəbiyyatında Məhəmməd ət-Tubi izi. Nömrə 1 (28), 2025. səh.31-38.
DOI.10.30546/2702-0034.2025.1.28.015

Jamila DAMIROVA

THE SIGN OF MUHAMMAD AL-TUBI IN ARAB-SICILIAN LITERATURE

S u m m a r y

Researches of Arab-Sicilian poetry, show to us that the names of many representatives of this poetry are not very well known, few samples of poetry have survived to our time. However, there is also such a prominent representative of Arab-Sicilian literature as Muhammad ibn al-Hassan at-Tubi (محمدان الحسن ابن الطوبي), who was fame in his time. A very brief information about the life of Muhammad at-Tubi can be found in the anthology of Ibn Qatta الدرّة الخطيرة في شعراء الجزيرة “al-Durra al-Khatira fi Shuara al-Jazira” (The Precious Pearl on the Poets of the Island). At-Tubi was not only a poet, but also one of the encyclopedic experts of his time. His knowledge covered such fields as tarassul, linguistics, medicine, poetic criticism, and calligraphy. Although the anthology of الدرّة الخطيرة (ad-Durra al-Khatira) contains a total of 224 verses, we can see that he is a poet with a noble spirit. On the other hand, he was a poet who was not indifferent to the negative situations he faced in society. The poet was far from writing large oratorical works in the traditional style, preferring

to express in small fragments the issues that concern his heart. In these works, great meanings are expressed briefly, but with high artistry. Unfortunately, the poems of Muhammad at-Tubi have come down to our time only in one anthology. Perhaps his poems were abridged, and some were not included in the anthology. So, it is difficult to talk about the entire work of Muhammad at-Tubi as a poet. Perhaps he had qasida, or maybe a diwan, but these works have not reached our time.

Джамиля ДАМИРОВА

СЛЕДЫ МУХАММЕДА АТ-ТУБИ В АРАБО-СИЦИЛИЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Резюме

Изучая арабо-сицилийскую поэзию, мы видим, что имена многих представителей этой поэзии не очень известны, мало образцов поэзии дошло до нашего времени. Однако есть и такой видный представитель арабо-сицилийской литературы, как Мухаммад ибн аль-Хасан ат-Туби (محمد بن الحسن ابن الطوبي), который приобрел известность в свое время. Очень краткую информацию о жизни Мухаммеда ат-Туби можно найти в антологии Ибн Катты *الدرة الخطيرة في شعراء الجزيرة* «Ад-Дурра аль-Хатира фи Шуара аль-Джазира» («Достойная жемчужина о поэтах Острова»). Ат-Туби был не только поэтом, но и одним из энциклопедических знатоков своего времени. Его знания охватывали такие области, как тарассуль, лингвистика, медицина, поэтическая критика, каллиграфия. Хотя антология *الدرة الخطيرة* (Ад-Дурра аль-Хатира) содержит в общей сложности 224 стиха, мы видим, что он поэт с благородным духом. С другой стороны, он был поэтом, который не был равнодушен к негативным ситуациям, с которыми он сталкивался в обществе. Поэт был далек от написания крупных ораторских произведений в традиционном стиле, предпочитая выражать мелкими отрывками вопросы, волнующие его сердце. В этих произведениях кратко, но с высокой художественностью выражены великие смыслы. К сожалению, стихи Мухаммеда ат-Туби дошли до нашего времени только в одной антологии. Возможно, его стихи были сокращены, а некоторые не вошли в антологию. По этой причине трудно говорить обо всем творчестве Мухаммеда ат-Туби как поэта. Возможно, у него были касыды, а может, и диван, но до нашего времени эти произведения не дошли.

**RİSALƏ.
ELMİ
ARAŞDIRMALAR
JURNALI**